

**ПРАВИЙ ПОВОРОТ УВІМКНЕНО.
РЕЦЕНЗІЯ НА КНИЖКУ: Антон Шеховцов, *Russia and the Far Right. Tango Noir***

Євген Магда

Видавничо-поліграфічний інститут НТУУ КПІ імені Ігоря Сікорського
та Інститут світової політики

Останнє дослідження політолога Антона Шеховцова, впевнений, викличе інтерес у багатьох. Зокрема, у тих, хто вивчає природу путінського режиму, або тих, кого цікавить політична історія ЄС початку XXI століття. Сподіваюся, це справедливо й щодо тих, хто готуватиме доказову базу для міжнародних судових процесів з приводу анексії Криму (і це буде більш ніж символічно, адже сам автор дослідження народився у Севастополі). Увагу мають привернути переконливі підтвердження підозр, а також, очевидно, матеріали для подальших досліджень проблеми співпраці Росії з крайніми правими партіями в ЄС.

Книга Антона Шеховцова є складовою цілої серії досліджень фашизму та крайніх правих, яке виходить у видавництві Routledge.

Дослідження є міждисциплінарним, поєднує в собі методи та здобутки історії, історії ідеологій, медіа студій тощо. Використання історичних методів додає глибини розуміння коріння та сутності контактів та використання РФ тих специфічних можливостей, які надає правий радикалізм. Зазначу, що *media studies* — цікава та перспективна галузь соціогуманітарного знання, в якій знаходиться належне місце і для психології, соціології, історії тощо.

Хронологія нарративу охоплює фактично усе «коротке» XX століття (1914–1991) та початок XXI ст. Виклад закінчується 2017 роком. З об'єктивних причин до книги не увійшли дані виборів до Європейського парламенту (2019), які зайвий раз підтверджують викладені в дослідженні тези. Авторіві вдалося вправно визначити тенденції та тренди правого повороту Європи. Географічні межі дослідження Шеховцова охоплюють цілий ряд європейських країн — Німеччину, Угорщину, Словаччину, Австрію, Італію, Францію, Іспанію.

Співпраця російської влади з представниками крайнього правого спектру європейського політикуму останнім часом перебуває у зоні підвищеної уваги. Дослідження Антона Шеховцова створює потужну фактографічну базу на підтвердження того, що враження таки правдиве і не випадкове.

Книга складається з семи розділів і є чудово структурованою. Наприкінці кожного розділу є висновки, що значно полегшують читання та усвідомлення, а наприкінці книги — покажчик, який полегшує користування.

Перший розділ книги є по суті історичним екскурсом, який пояснює витоки співпраці більшовицької Росії та німецького націонал-більшовизму від початку 1920-х. Дивні гримаси історії — націонал-більшовизм, який було знищено як ідеологію разом із людьми, які його сповідували, в Україні, став основою для початку зближення/однією з передумов зближення між СРСР та Веймарською республікою.

Шеховцов показує «подорож» ідеї співпраці Європи з радянською Росією. Наприклад, як ідеї націонал-більшовизму в німецькому виконанні мандрували від Некіша до Ернста Юнгера та Карла Отто Петеля і братів Штрассерів, від Веймару до нацистської Німеччини (їй було простіше співпрацювати з більшовицьким режимом — обидва були тоталітарними). Ця подорож є захопливою, але і моторошною водночас. Адже можливість взаємовигідної та безпечної співпраці (не лише для учасників процесу, а й для спостерігачів) є примарною. Але ця примара і надалі є створює чимало спокус для цілого ряду європейських політиків крайнього правого спектра. Багато уваги Шеховцов приділяє сутнісним характеристикам та особливостям розвитку радикально правих рухів у Європі.

Однією із родзинок книги, які роблять її читання напевно захопливим, є гарно описані спеціальні операції КДБ. Наприклад, КДБ у 1950-х роках підтримував навіть не надто популярних в Західній Німеччині крайньо правих нейтралістів. Тоді це вписувалось у загальну стратегію протидії входженню Західної Німеччини до НАТО. Або “swastika graffiti operation”, яка мала наслідком серйозну дискредитацію Західної Німеччини на міжнародній арені та іміджеві втрати, резонує із сучасністю. Низка російських кроків, як таємного, так і публічного характеру, упродовж 1990–2010-х років мали на меті таку саму міжнародну дискредитацію України, і так само частково досягли мети.

Окремий розділ присвячений сутності путінського режиму. І це амбітна задача — пояснити, що ж таке путінізм в межах кількох десятків сторінок. Автору вдалось показати ключові тренди трансформації та сутнісні риси (опора на силовиків та надприбутки від експорту вуглеводнів, геополітичні амбіції) того політичного устрою, який нині ми спостерігаємо в РФ і навіть жертвами якого стали. Ключове питання, на яке мав би цей розділ відповісти, — навіщо такому режиму шукати союзників у крайньому правому спектрі європейського політикуму і як він це робить? Ґрунт для порозуміння знайшовся — це антиамериканізм та слабкі місця ЄС. З часом Путін почав використовувати близькі крайнім правим тези, співзвучні меседжі — знайти підхід було справою техніки.

Важливо, що в історії співпраці СРСР і німецьких правих політиків та активістів є місце особистому досвіду Владіміра Путіна, який завербував і згодом співпрацював з неонацистом Райнером Зонтаґом. Особистий досвід очільника Росії та те, що ця тактика довела свою ефективність, стали передумовами того, що співпраця із крайніми правими є ще одним елементом, успадкованим від СРСР, переформатованим та наново використаним.

Долі дійових осіб цієї книжки органічно вписані до наративу і додатково ілюструють окремі тренди та явища, не вибиваються із загальної логіки викладу. Є факти, які можуть стати цікавими для читача. Наприклад, як російські ідеологи

неоєвразійства (зокрема, Дугін) послужили справі налагодження мережі контактів із правими вже після розпаду СРСР (щоправда, з різною мірою успішності). В цей час Росія бачила себе переможеною, зрадженою, недооціненою. Або що Владімір Жириновський прислужився російській правлячій еліті не лише як зручний спаринг-партнер, а і як один із «криголамів» у справі використання правих для промоції Росії за кордоном. Щоправда, створити дійсно ефективну та розгалужену мережу зв'язків йому так і не вдалось.

Безперечно, на шляху побудови системи російської медіаприсутності в ЄС були свої помилки. Наприклад, провальною була ідея створити радіо Voice of Russia). Але були й успіхи. Так, автор запевняє, що лише RT по суті є таким успішним медійним проектом. І тут же заохочує до подальших досліджень проблеми — адже ступінь впливовості та ефективності таких проектів як Sputnik та RIA Novosti ще має бути оцінена.

Розділ, присвячений участі спостерігачів з крайніх правих організації у роботі на виборах у різних країнах на замовлення російської влади, змушує замислитись. Електоральні процедури — таке саме поле бою як і Інтернет, наприклад. І вже згадані вибори до Європейського парламенту, які в книгу не потрапили, лише підтверджують цю тезу. Докладний аналіз ролі відповідних NGO під час виборів та у процесі впровадження російської політики пояснює, в чому власне суть і головний мотив співпраці. Він полягає у беззаперечній легітимності — якої так бракує діям російської влади останнім часом. Спостерігачі на виборах забезпечують їм легітимність, міжнародні візити політиків забезпечують легітимність анексованого Криму чи «незалежність» квазідержавних утворень та території Грузії та України. Вперше брак легітимності російській політиці відчув після війни у Грузії на початку серпня 2008 року, коли виграна де-факто війна обернулася інформаційною поразкою. Закономірно, після подій 2014 року потреба у нарощуванні легітимності російського нарративу зростає. І політики крайнього правого спектру забезпечили narrative laundering — термін, який мав би використовуватись частіше в українському медіа-просторі, багатому на фейки.

Крізь усю книжку проходить еволюція цілепокладання у цій співпраці для російської/радянської сторони. Спершу це була потреба подолати ізолюваність на початку 1920-х. Потім це було бажання дискредитувати Західну Німеччину та запобігти її входженню в НАТО. А нині це прагнення легітимізувати злочинні з точки зору міжнародного права дії, з одного боку, та використати крайніх правих для розхитування самого ЄС — з іншого.

Останній розділ дослідження торкається факторів, які вплинули на трансформацію у відносинах Москви і крайніх правих, які відбулись після 2013 року. Ці зміни — посилення вже існуючих зв'язків аж так, що автору стає підстав вималювати вісь Москва-Страсбург-Брюссель. Логічне завершення дослідження — згадка про подію від 15 червня 2015 року. В цей день праві депутати Європейського парламенту утворили фракцію The Europe of Nations and Freedom. Антон Шеховцов твердить, що того дня Москва забезпечила собі лояльну та надійну політичну структуру впливу в самому серці європейської демократії.

Знайомство з дослідженням Антона Шеховцова наводить на думку, наскільки глибокою може бути національна травма, наскільки глибоким є коріння російського імперського стилю мислення, і наскільки легко дається цілому ряду європейських політиків знайти спільну мову з Росією, яка хоче на правду знищити основи ЄС. А ще постає питання — можливо, «холодна війна» для Росії і не закінчувалась ніколи насправді? Можливо, розпад СРСР сприймається лише як програна битва?

В книзі не згадується контекст гібридної війни Росії проти України та навіть проти Європи. Але саме дослідження майже ідеально вписується в цю матрицю, зайвий раз підтверджуючи — гібридна агресія проти Європи триває, вона у розпалі. А Росія успішно досягає своєї мети — руйнування ціннісних основ демократії, часто за допомогою самих європейців. Але крайні праві на те не надто зважали та зважають. Вони могли отримати чимало ситуативних переваг — щонайменше, кілька відсотків голосів на виборах (адже Володимир Жириновський, наприклад, обіцяє повернути Німеччині Калінінград Герхарду Фрею на знак вдячності за фінансову підтримку).

Після прочитання лишається питання — імовірно, риторичне, — чого більше у мотивах співпраці крайніх правих із Росією, ідеологічної близькості (як це було у випадку німецького націонал-більшовизму), чи фінансової зацікавленості (як у випадку Марін Ле Пен), чи бажання отримати швидкі внутрішньополітичні вигоди? Імовірно, далі нас чекають цікаві спостереження, які дадуть нові дані для такого аналізу. Ще цікаво — яким чином співпраця з росіянами та гра у їхню гру вплинула на ідеологічно на рух крайніх правих? Як змінилась суть та ідеологія самого радикального націоналізму? І це теж ми зможемо побачити в найближчий час.

Але є і суто практичне питання — що в таких умовах повинна робити Україна? І тут очевидно кожен висновки має зробити сам. Книжка дає чималий простір для дискусій, міркувань та даних для прийняття рішень.

Лишається шкодувати, що автору не були доступні російські архіви. Зі зрозумілих причин вони залишатимуться недосяжними ще десятки років. Але це і на краще — адже історикам, політологам та публіцистам майбутнього теж потрібна робота та цікаві історії.

Бібліографія:

Shekhovtsov, Anton. (2018). *Russia and the Far Right. Tango Noir*. London: Routledge.